

SPOTTI, Massimiliano. Developing Identities: Identity Construction in Multicultural Primary Classroom in the Netherlands and Flanders.

Amsterdam: Aksant Academic Publishers. 2007. 216 s. ISBN-10: 9052602883.

Jana Obrovská

Zkušenost západoevropských zemí s přílivem migrantů má dlouhou a proměnlivou historii. Ve velmi členitém terénu (mnohdy nevydařených) pokusů o integraci cizinců do hostitelské země vystupuje konstanta vzdělávacího systému. Škola nejsilněji prostřednictvím jazyka socializuje jedince do národní kultury a zprostředkovává mu potenciální přístup do různých institucionálních prostorů. Přitom se rozehrává dynamika možných konfliktů mezi zakoušením sebe sama v jinak definovaných souřadnicích rodinného života a života ve školních lavicích. Tyto konflikty bývají popisovány prostřednictvím *procesů konstruování (etnické) identity*. Kniha Massimiliana Spottiho, výzkumníka italského původu, který v současné době působí v Centru pro studium multikulturní společnosti na univerzitě v nizozemském Tillburgu, jde v zásadě ve vyježděných kolejkách. Všímá si diskurzivního připisování etnických, kulturních a náboženských identit žákům-migrantům (chtělo by se říci „zvnějšku“) stejně jako diskurzů přítomných v promluvách objevujících se mezi samotnými dětmi (chtělo by se říci „uvnitř“) v každodenním životě školní třídy (s. 2–3). Téma je teoreticky a metodologicky uchopeno přístupem sociolingvistické etnografie, která rovněž představuje stabilní paradigmatický rámec výkladu problémů stojících na pomezí migračních studií a sociologie vzdělávání. Autor pro svůj výzkum volí nabízející se formát případové studie, respektive dvou případových studií škol v Nizozemí a belgických Flandrech vybraných s ohledem na míru, v níž jsou navštěvovány žáky-migranty.

Vnucuje se tedy otázka, čím by mohla být tato kniha zajímavá pro české čtenáře? Odpovědí je hned několik. Bezespору lákavý je pohled pod pokličku „nizozemské výjimky“, která společně se skandinávskými zeměmi reprezentuje multikulturní společnost, definovanou nižší mírou mezigeneračního přenosu vzdělanostního a socioekonomického statusu v porovnání se zbytkem Evropy. Autor však upozorňuje, že to, co se odehrává za zdmi vzdělávacích institucí, může být v kontrastu s oficiálními diskurzy o rovných příležitostech a nizozemský i vlámský vzdělávací systém se může ocitnout v pasti rozporností spojených s „voláním po emancipaci žáků z etnických menšin a souběžném důrazu, který je položen na používání majoritního jazyka“ (s. 2). Neboli – prostupnost mobilitních kanálů nemusí nutně

korespondovat s žitou zkušeností dítěte s odlišnou etnickou identitou. Tento nesoulad volá po srovnání s českým kontextem, v němž je nepřipravenost ve způsobu nakládání s (nejen) etnickými odlišnostmi často přímo „zažrána“ do morku kostry zdejšího mainstreamového vzdělávacího systému a kde je korelace mezi sociálním původem dítěte a jeho školními výsledky a aspiracemi velmi silná (Katrňák 2004).

V přehráli sociologických studií zachycujících křehkou povahu identit dětí migrantů i dětí z etnických menšin můžeme spolu s autorem rozpoznat jejich hlavní zájem v mapování oficiálních *makro-diskurzů* národní příslušnosti a kulturní různosti a *mezo-diskurzů* integračních strategií jednotlivých škol (s. 5). Diskurzivní rekonstrukce identit na úrovni vztahů mezi žáky a učiteli ve školní třídě, o niž se autor pokouší právě v triangulaci s analýzou širších mezo- a makro-diskurzů, je tak vítanou inspirací a posunem k mikrosociologické analýze problému. Spottim zmiňovaná mezera ve vědeckém bádání je patrná i v českém prostředí, kde je proces konstruování etnických identit zasazen zejména do pedagogického rámce (teorie a praxe multikulturní a interkulturní výchovy), popřípadě do souřadnic inkluzivního rozvoje školy, tedy se Spottim řečeno upřednostňuje se nahlížení na mezo-diskurzivní rovinu tématu. A není se čemu divit – dokumenty školy jsou relativně snadno dostupné a na úředníky, ředitele a pedagogy je větší spoleh než na „nevyzpytatelné“ a mnohdy zakřiknuté žáky základních škol. Kniha je tedy příslibem zejména pro badatele v oblasti náročného výzkumu světa dětí, v němž jen stěží můžeme ustrnout na jejich samostatných výpovědích a jsme nuceni sáhnout po různých metodách sběru dat a technikách jejich interpretace. Spottihovo etnografické bádání formují následující výzkumné otázky:

- *Jaké etnické, kulturní, jazykové a náboženské identity jsou konstruovány v diskurzech třídních učitelek na nizozemské a vlámské základní škole?*

- *Jaké identity diskursivně konstruuují a sami sobě připisují samotní žáci migranti?*

- *Jaké identity jsou konstruovány, vyjednávány a vyzývány v rámci vztahů mezi učiteli a žáky ve školní třídě?*

- *Jak můžeme identitám konstruovaným v diskurzech žáků migrantů a jejich učitelů porozumět s ohledem na mezo diskurzy zkoumaných škol a celospolečenské makro diskurzy o kulturní, etnické, jazykové a náboženské různosti?* (s. 3)

Autorem kladené otázky pokoušejí k získání komplexního vhledu do identitotvorných procesů v etnicky různorodém školním prostředí. V následující části tohoto textu se zaměřím na kladná i méně světlá místa Spottihovy knihy, kterou rozčlenil do šesti kapitol. Jak už bývá u podobných textů zvykem, vyjma úvodu a závěru tvoří jeho strukturu konceptuální rámec (kapitola 2), design studie (kapitola 3), klíčové poznatky z případových studií provedených ve

Flandrech a v Nizozemí (kapitoly 4 a 5) a sumarizující závěry a diskuze (kapitola 6). Kniha je přehledná, čtenář se v ní dobře orientuje a zpětně snadno dohledává podstatné pasáže a informace. Přiměřené členění textu ovšem nemusí mnoho vypovídat o kvalitě a originalitě jeho obsahu. Posouzení knihy vedené těmito kritérii budu směřovat na její nejdůležitější části – tedy na teoretické rámování problému, design studie a poznatky získané v průběhu dvou případových studií.

Dobře vystavený konceptuální rámec výzkumného projektu si můžeme představit jako velký strom, jehož svébytné větve vyrůstají ze společného širokého kmene a jenž plodí šťavnatá jablka. Pro Spottiho jsou těmito větvemi relevantní koncepty, které by měl mobilizovat při následné analýze získaných dat. Namísto pevných a nosných větví je čtenář seznámen se zpola suchými větévkami v podobě zpravidla ani ne jednu stranu dlouhých pojednání o identitě (s. 9–10), identitě, národu a migraci (s. 10–11), identitě, etnicitě a migraci (s. 11–12) či identitě, transnacionalitě a migraci (s. 13–14). Samotnému konstruování identit, jež se zdá být středobodem celého textu, a studiu identit prizmatem sociolingvistické etnografie věnuje jen několik málo zbylých stran z celkově (z mého pohledu) velmi krátké třináctistránkové kapitoly o konceptuálním rámci. V tomto přehledu se navíc dozvídáme zavedené, snad až učebnicové poznatky typu: „Ačkoliv je etnická identita tradičně pojímána jako soubor připsaných znaků, zahrnuje také aspekty sebe-pojetí a hodnoty sdílené v určité skupině“ (s. 12). Výrazně přínosnější, jakkoliv krátká, se zdá být druhá půlka konceptuální kapitoly, v níž Spotti vykládá roli diskurzivních modelů při vyjednávání významů v určitých sociokulturních prostorech (*community of practice*). Způsoby připsování identity sobě samému (*subscription*) stejně jako její přisuzování někomu druhému (*ascription*) podléhají přítomným diskurzivním modelům. Školní třídě můžeme rozumět jako *community of practice*, v níž je identita jedince normativně posuzována z hlediska naplnění či vybočení z reifikované představy o dobrém členovi skupiny (poslušném žákovi). Sociolingvistická perspektiva orientuje výzkumníka na způsoby používání, udržování a preferování určitého jazyka. Sociolingvistická etnografie by potom ve Spottiho pojetí měla přemostit mezeru mezi poznatky o nakládání s jazykem na mikroúrovni a makrorovinou asymetrických mocenských vlivů formujících tyto procesy. Jinými slovy autor předpokládá, že makro- a mezo-diskurzy produkují diskurzivní modely, jež mohou být aktivizovány v určité sociální síti, jíž je jedinec součástí – například i v rámci etnicky různorodé školní třídy (s. 22). Ta je pro Spottiho typicky asymetrickým prostorem, v němž učitel je blíže systemické úrovni – je stabilním a uniformním elementem směřujícím k reprodukci identit –, zatímco žáci se k systemické rovině mohou vztahovat v daleko více konfrontačním modu (s. 27).

Představení designu studie působí kompaktně a komplexně. Autor obhájí záměrný teoretický výběr dvou škol, které musely být navštěvovány nejméně 51 % dětí s od majority se odlišujícím etnickým pozadím. Nakonec Spotti provedl jednu případovou studii ve škole se 75 % dětí migrantů a druhou ve škole výlučně navštěvované těmito žáky. Kvůli komparovatelnosti byly rovněž záměrně vybrány školy se shodným vyučovacím jazykem – jedna z nich v Nizozemí, druhá v holandsky mluvící části Belgie ve Flandrech. Za hodnou pozornosti považuji skutečnost, že se Spotti v žádné souvislosti v průběhu celého textu nepozastavuje nad velkou koncentrací těchto dětí v jedné škole, jež by v českém sociologickém kontextu byla pravděpodobně briskně označena coby instituce segregovaná a segregující. Ani následná analýza makro-diskurzů vůbec netematizuje tento potenciální konflikt. Přitom ředitelka jedné ze zapojených škol vysvětluje kompozici škol odkazem k neochotě belgických rodičů posílat své ratolesti do „koncentrovaných škol“ (s. 55). Je nasnadě dodat, že procesy konstruování identit ve školách s rovnoměrnějším rozložením žáků migrantů a ne-migrantů mohou nabývat odlišné dynamiky. Můžeme si jen domýšlet, nakolik jsou školy výlučně navštěvované žáky-migranty v Nizozemí a Flandrech rozšířeným typem vzdělávací instituce pro tuto cílovou skupinu žáků a nakolik jde o jakési multikulturní výjimky mezi školami etnicky (holandsky či belgicky) homogennějšími. Autor pouze uvádí, že ve Flandrech je z celkového počtu žáků 6,5 % registrovaných v kategorii „žáci imigranti“ (s. 44), zatímco v Nizozemí pochází z kulturních menšin 15,7 % žáků (s. 94). Další data, která by čtenáři pomohla dokreslit celkový obraz o převažujícím způsobu vzdělávání žáků migrantů v těchto zemích, v knize chybí. Posledním dílkem do skládačky dostatečně legitimizovaného výběru případů by mohlo být zvážení poměru žáků první a druhé generace – a to zejména s ohledem na lingvistický akcent celé studie. Autor sice dává k dispozici tabulky zachycující migrační historii jednotlivých žáků, z nichž vyplývá, že většina dětí ve vybraných třídách jsou migranti druhé generace, protože se narodili v Nizozemí či Belgii (viz s. 110), rozdíl v délce pobytu v hostitelské zemi však překvapivě není rozdílem, který by pro Spottiho sehrával důležitou roli.

Podíváme-li se blížeji na povahu dat získaných v průběhu projektu, podkryje se nám mravenčí práce, kterou autor musel podstoupit. Pozastavme se u „korpusu“ dat o samotných žácích. K získání podrobných informací o míře jazykových znalostí dítěte použil autor dotazník, který děti vyplnily doma se svými rodiči. Dále vyplňovaly tzv. etnokulturní dotazník, který měl zmapovat, které jazyky používají v jakých prostředích v běhu každodenních dní, jakými jazyky mluví s jednotlivými členy své rodiny, jak vnímají samy sebe i to, jak se liší od svých rodinných příslušníků. V rámci psaného projektu se žáci

představovali fiktivní postavě z kresleného příběhu – tuto postavičku zajímala jejich rodinná historie, jak se cítí ve třídě, čím by chtěli být, až jednou budou velcí. Podněty získané z dotazníků, projektů i etnografického pozorování autor využil pro ohniskové skupiny, jejichž smyslem bylo ještě více otevřít témata související s kulturní identitou dětí. Korpus dat zachycující vztahy mezi žáky a učiteli ve třídě ve velké míře závisel na nezúčastněném pozorování, autor si vypomohl i nahráním vyučování na kameru.

S ohledem na obrovské množství metodologických a etických otázek, které přítomnost výzkumníka ve školním prostředí klade, považuji opětovně krátkou stránku shrnující postřehy z této části „etnografického dobrodružství“ za nedostatečně reflektivní. Zvídavému čtenáři bude nutně chybět hlubší promyšlení (a autorce této recenze, která si chodí v posledních měsících sednout do školních lavic z podobných motivů jako Spotti, obzvláště) mocenských asymetrií, jejichž změněnou dynamiku přítomnost pozorovatele přináší, narušení interakčních řádů ve vztazích mezi dětmi a dospělými, respekt i despekt pedagogů k výzkumnému záměru a jejich vliv na pozici badatele apod. Takové opomenutí ochuzuje bohatost podnětů, které s sebou etnografický výzkum nutně přináší.

Úvahy o designu studie bych uzavřela zmínkou o tzv. přístupu zaměřeném na klíčové události (*key incident approach*), který by neměl uniknout naší pozornosti. Velmi rozsáhlá data se Spottimu podařilo plodně fokusovat zdůrazněním důležitých událostí, které se jednak vztahovaly ke konstruování identit a jednak zesilovaly jinak latentní vědění, které žáci potřebují, aby se mohli na dění ve třídě smysluplně podílet (s. 35–36). Těchto událostí autor využil jako další platformy pro komunikaci s učitelkami, během níž se objevovaly nové interpretace.

Samotné studie jsou do knihy přetaveny v duchu postupu „od obecného ke konkrétnímu“. Autor čtenáře seznamuje s belgickým a holandským vzdělávacím systémem a jejich diskurzí. Dotýká se diskurzů o postavení dětí z minorit, o jejich jazykovém vzdělávání či o pozici a roli holandštiny ve školním kurikulu. Pokračuje představením lokálních institucionálních diskurzů vybraných škol, jež jsou reprezentovány zejména klíčovými dokumenty školy a opakovanými rozhovory s jejich vedením. V těchto pasážích nacházíme důležité informace o podobě fungování tamních vzdělávacích systémů, včetně jejich legislativních a sociálních aspektů. Již poněkoličtější bych přičetla spíše deskriptivní vyznění těchto částí textu omezenému prostoru. Analýza makro-diskurzů by bezpochyby vystačila na samostatnou knihu.

V tuto chvíli jsme se seznámili se všemi větvemi (koncepty), známe rozmanitě žíhané listy (data) a těšíme se na samotná jablka (analýzy a zjištění). Prvním šťavnatějším plodem

výzkumu je identifikování diskurzivních modelů v promluvách třídních učitelek. Z úhlu pohledu jedné z nich dokáží její žáci „fungovat jako Belgičani“ (s. 62) navzdory tomu, že doma jsou to například Maročani. Kulturní repertoáry aktivizované v domácím prostředí jsou učitelkou vnímány odděleně, kulturní odlišnost se scvrkává na obdivované exotické náboženské identity. Důležitým modelem je také znevýhodnění plynoucí z nedostatku jazykových zdrojů, s nímž děti přicházejí do školy. Nestabilní rodinné zázemí většiny dětí učitelka spojuje s dialektem holandštiny, kterým mluví jak děti-migranti, tak rodilí Holanďani ze sociálně slabých vrstev. Tento dialekt se stává jejím úhlavním nepřítelem na cestě za integrací cizinců prostřednictvím spisovného jazykového kódu, přičemž mateřské jazyky dětí zůstávají kdesi v pozadí. Učitelka homogenizuje své žáky tím, že je ustavuje jako skupinu těch, kteří nemohou navštěvovat lepší školy. Z této stejnosti vystupují jen exotické typy migrantů, zpravidla těch nedávno přichozích. Další důležitý diskurzivní model spouštějící procesy kategorizace souvisí s vyčleňováním dětí rodičů s vysokým vzděláním a dětí mluvících některými jazyky (podobnými či příbuznými holandštině) jako chytřejších či nadanějších. V případě, že i tyto děti z jinak „výjimečných“ skupin patří ke slabším žákům, neváhá to učitelka připsat na vrub jejich temperamentu.

Korpus dat o vztazích mezi žáky a učiteli je čtenáři zpřístupněn výběrem klíčových událostí, prezentací doslovných prepisů a jejich podrobnou analýzou. Z představování toho, odkud děti pocházejí, při Spottioho první návštěvě třídy výzkumník vytěžuje diskrepance mezi identitou performovanou samotnými dětmi a identitou, kterou jim připisuje jejich učitelka. Při tom je třeba vzít v potaz veškeré náznaky parodie, zlehčování, hraného nezájmu apod. Představení vlastních identit před učitelkou a cizím výzkumníkem rozehrává boj mezi tím, jak se dítě vidí, a tím, jak si myslí, že ho ostatní chtějí vidět. V jiné souvislosti zase vychází najevo, že učitelčina představa o jazykových kompetencích žáků je odlišná od informací zjištěných z jiných zdrojů, jako by vyučující spoléhala na svůj kvalifikovaný odhad (s. 111). Pozoruhodný je rozbor prezentace, v níž některé děti před celou třídou představují vlastní kulturu. Během ní učitelka konstruuje homogenitu dětí například s marockým pozadím a předpokládá sdílené vědění o typických kulturních znacích mezi jedinci, kteří s Marokem nemusí mít už mnoho společného. Žáky vnímaná distance se projevila v opakovaném sebe-odlišování marockého žáka od Maročanů žijících v Maroku, indikovaným způsobem nakládání s přivlastňovacími a osobními zájmeny (s. 129–134). Nepříměřeně homogenní kategorizace učitelka aplikuje i u jiné prezentace s tématem kultury, kterou žákyně věnovala pěti pilířům islámu. Učitelčiny komentáře a přetřásaný obdiv k vševědoucnosti dětí o jejich

náboženství se opírají o představu muslima, který narozdíl od holandského křesťana ví mnoho o své víře. Výjimky pouze potvrzují pravidlo.

A mohli bychom pokračovat dále. V tuto chvíli položme závěrečnou otázku, totiž jak moc velkou sklizeň Spottiho kniha vlastně představuje? Studie je bezesporu pečlivě provedenou etnografií opírající se o bohatou škálu dat získaných tradičními i inovativními technikami aplikovanými v oblasti školní etnografie. Je koherentní a zahrnuje vše, co by čtenář od tohoto typu textu očekával. Může být nicméně příjemné, když kniha čtenáře překvapí a když technické referování o metodologickém postupu zastoupí rozsáhlejší výživná analýza. Spotti jakoby ztrácel prostor pro dostatečně empiricky podložená zjištění podrobnými deskripcemi dat (skutečně potřebujeme tabulky s délkami provedených rozhovorů?) a zahrnutím obecných informací typu informování respondenta o zapnutí diktafonu (s. 39). Formálně působí některé komentáře k výňatkům z rozhovorů, které k nim mnoho nepřidávají, načež se čtenář ptá sám sebe, proč je Spotti vůbec vybíral? Na stranu druhou některé pasáže knihy zachycující procesy konstruování identit v událostech mezi žáky a jejich učitelkami jsou výmluvnou ilustrací střetů diskurzivních modelů a kategorizací přítomných v *community of practice* – školní třídě – s významy přítomnými v makro- a mezo-diskurzivních rovinách. Interakce v multikulturní školní třídě dokládají vyzývání totalizujících etnických kategorií například formou sabotáže významů spojovaných s náboženskými či jazykovými příslušnostmi jednotlivých žáků nebo střídáním různých interakčních režimů v různých skupinách (s. 177). Kapitola, kterou autor vyčlenil závěrům a diskuzi, je příjemným naplněním očekávání prolnutí teorie s empirií (s. 168–170).

V sadě s ovocnými stromy by Spottiho knihu pravděpodobně reprezentovala menší jablko s několika suchými větvemi obsypanými listy a menšími jablky. I takové jablko v kontrastu k jejich urostlejšími sousedkám mohou plodit chutná jablka, která si čas od času rádi přijdeme očesat.

Literatura

KATRŇÁK, Tomáš. *Odsouzení k manuální práci. Vzdělanostní reprodukce v dělnické rodině*. Praha: Sociologické nakladatelství. 2004. 190 s. ISBN: 80-86429-29-6.